

УДК 371(075.8)

*Головко Н. І.,
к. пед. н., доцент кафедри
теорії та технології
соціальної роботи
НПУ ім. М. П. Драгоманова*

ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ЩОДО НАРКОЗАЛЕЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ І СКОЄННЯ НИМИ ЗЛОЧИНІВ

У статті розглядається питання профілактики наркозалежності молоді, яке полягає в розробленні низки профілактичних заходів. Одним із них є програма тренінгу життєвих навичок, яка широко застосовується протягом багатьох років у США. Ефективність програми підвищується також за рахунок застосування гнучкого навчального розкладу й диференційованої інтенсивності роботи персоналу проекту.

***Ключові слова:** профілактики наркозалежності, програма тренінгу життєвих навичок.*

В статье рассматривается вопрос профилактики наркозависимости молодежи, который заключается в разработке ряда профилактических мероприятий. Одним из них можно назвать программу тренинга жизненных навыков, которая широко применяется в течение многих лет в США. Эффективность программы повышается также за счет применения гибкого учебного расписания и дифференцированной интенсивности работы персонала проекта.

***Ключевые слова:** профилактика наркозависимости, программа тренинга жизненных навыков.*

The issue of prevention of drug addiction among youth is examined. It concerns the development of number of prevention measures. One of

them is a program of life skills training that is commonly used in the USA for a long time. Program efficiency is ensured inter alia by using flexible training schedule and different work rate of project personnel.

Keywords: *prevention of drug addiction, life skills training.*

Наркоманія – це не тільки тяжке захворювання, а й надзвичайно небезпечне соціальне явище, яке поширюється у всьому світі, в тому числі і в Україні. До вживання наркотиків залучаються переважно особи молодого віку. Зловживання наркотиками підриває здоров'я людини, викликає деградацію особи, втрату нею соціального статусу.

Мета статті – розглянути заходи профілактики наркозалежності в підлітків та можливості запобігання злочинам, скоєним особами під дією наркотиків, а також навести приклади профілактичних програм, що використовуються за кордоном.

Як зазначають В. Г. Грибан, О. О. Сердюк, Г. О. Марковська та інші, розвиток наркоманії відбувається у три стадії:

- початкова, або звикання, коли змінюється реактивність та формується психічна залежність;

- середня, або хронічна, коли формується фізична залежність від наркотиків, перебудовується функціональна діяльність організму, порушується нормальна робота його органів і систем, що викликає з часом нестерпно болісні відчуття;

- пізня, або виснаження, коли руйнуються структури нервової та інших систем, людина втрачає контроль над своїми вчинками, не здатна аналізувати та адекватно оцінювати свій стан [1; 4].

В. Г. Грибан зазначає, що причини наркоманії умовно можна поділити на соціальні, соціально-психологічні та психологічні. Вони пов'язані з умовами життя, цінностями суспільства, можливістю самореалізації, упевненістю в собі та своєму майбутньому. Існують такі причини початку зловживання наркотиками:

1. Соціальна домовленість. Якщо вживання певного наркотику прийнято в групі, до якої людина належить або себе відносить, вона вважає за необхідне його вживати, щоб довести свою приналежність до цієї групи, "за компанію".

2. Задоволення. Одна з головних причин, чому люди вживають наркотики, – це супутні та приємні відчуття, від гарного самопочуття й релаксації до містичної ейфорії.

3. Доступність. Нелегальне та легальне споживання наркотиків найбільш високе там, де вони доступні, наприклад, у великих містах, серед торговців цим зіллям.

4. Цікавість стосовно наркотиків.

5. Ворожість. Застосування наркотиків може бути виявом опозиції цінностям суспільства, незалежності від держави, батьків. Коли людина відкидає суспільство або саму себе, свої надії, тоді виникає почуття безглуздості життя, ізоляції, з'являється схильність до наркоманії.

6. Багатство та бездіяльність призводять до нудьги та втрати інтересу до життя. Виходом і стимуляцією в цьому разі можуть здатися наркотики, які несуть нові відчуття.

7. Відхід від стресу. Більшості людей вдається впоратися з найбільш стресовими ситуаціями їхнього життя, але деякі намагаються знайти розраду у вживанні наркотиків, щоб заспокоїтися та вгамувати біль, від боязні самотності [1, с. 123].

По мірі розвитку наркоманії все тяжкішими стають проступки. Починаючи з дрібних крадіжок, злодійства, шахрайства, вимагання, підробки документів, рецептурних бланків, вони стають на шлях серйозніших, а потім і тяжких злочинів: крадіжок, грабежів, убивств.

Як правильно зазначають дослідники О. О. Сердюк та Г. О. Марковська, наркоманія не лише руйнує здоров'я, веде до морального спустошення і розбещеності, а й є підґрунтям багатьох злочинів [4, с. 63].

Деградація особистості у наркоманів настає набагато швидше (у 10–20 разів), ніж у алкоголіків, і є однією з безпосередніх причин здійснення ними правопорушень. Наркоманія набагато тісніше пов'язана із злочинністю, ніж алкоголізм. Цей зв'язок дуже чітко простежується в історії життя наркомана [4, с. 64].

Розвиток наркоманії та злочинність знаходяться у прямій залежності. Патологічна тяга до наркотичних речовин є стимулятором до корисливих убивств, метою яких є заволодіння наркотиками або грошми для їх придбання. У цьому разі значна кількість злочинів здійснюється під впливом наркотиків [4, с. 64].

Зазвичай наркоманів часто використовують кримінальні структури. Потрапивши до рук досвідчених злочинців, наркомани стають знаряддям у їх руках. Обіцянками і роздачею наркотичних засобів, а також шантажем і погрозами вони схиляють або примушують наркоманів брати участь у крадіжках, пограбуваннях, убивствах. Спроба самогубства у нас юридично не карається, а тільки морально засуджується, але повільне самогубство за допомогою наркотиків могло б бути таким, що карається, оскільки поки людина доведе себе до смерті, вона завдасть дуже багато шкоди не лише своїм близьким, оточуючим,

але і суспільству. До речі, в деяких країнах законодавством передбачено притягнення до відповідальності за вживання наркотиків.

Отже, хворий на наркоманію втрачає свою людську суть, а суспільство втрачає особистість і бере на себе витрати на утримання примітивного індивіда, інваліда, утриманця.

П. Л. Фріс відзначає, те, що у кримінальній відповідальності за злочини, вчинені у стані сп'яніння, внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин стверджує, що у кримінологічній науці проблема наркозалежності розглядається у двох аспектах: 1) як "фонове" явище, елемент додаткового предмета кримінології; 2) як елемент Особливої частини кримінології, в якому висвітлюються основні кримінологічні параметри злочинності, безпосередньо пов'язаної з цим суспільно негативним явищем [5, с. 124]. Це пояснюється тим, що, з одного боку, вживання наркотичних засобів, їх аналогів чи одурманювальних речовин юридично не заборонене (окрім публічного або вчиненого групою осіб незаконного вживання наркотичних засобів – ст. 316 КК України), але містить у собі небезпеку спричинення таких змін в особистості людини, які ставлять під загрозу законні інтереси та блага інших осіб і держави. За аналогією з алкогольним сп'янінням стан, викликаний уживанням наркотичних або інших одурманювальних засобів, визнається обставиною, що обтяжує покарання (ст. 67 КК України), а особу, звільнену від відбування покарання з випробувальним терміном, суд може зобов'язати пройти курс лікування від наркоманії так само, як і від іншого захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб (п. 5 ст. 76 КК України) [2].

З іншого боку, оскільки за своєю сутністю наркоманія – це корпоративне явище і не може існувати без ієрархічно побудованої організації та розгалуженої інфраструктури, суспільно небезпечними визнаються ті організаційні дії, які сприяють виникненню нових наркозалежних осіб, розповсюдженню та самовідтворенню наркотичної мережі. Кримінально заборонені також незаконні дії щодо прекурсорів – речовин, які можуть бути використані для виготовлення наркотичних речовин.

Структура злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів відображена у Розділі XIII Кримінального кодексу України. Статтями 305–324 КК України передбачено кримінальну відповідальність за дії, завдяки яким наркотичні речовини матеріалізуються поза межами дозволеного обігу.

Це контрабанда наркотичних засобів, їх аналогів або прекурсорів, їх незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут або ті самі дії без мети збуту, посів або вирощування снопийного маку чи конопель; викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням [2].

Законодавець досить чітко окреслив коло суспільно небезпечних діянь, за допомогою яких дії з наркотичними речовинами можуть бути “легалізовані”, й передбачив відповідальність за незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів. Злочином також вважається розміщення коштів, отриманих від незаконного обігу означених речовин, у банках, на підприємствах, в установах, організаціях та їх підрозділах або використання таких коштів для придбання об’єктів, майна, що підлягають приватизації, чи обладнання для виробничих чи інших потреб, або використання таких доходів (коштів і майна) з метою продовження незаконного обігу використання цих коштів.

Але перелік заборонених Кримінальним кодексом України дій, зафіксований у Розділі XIII, не вичерпує кримінологічного розуміння злочинності, пов’язаної з наркоманією. З позицій кримінологічної науки, злочинність у сфері обігу наркотичних речовин тісно пов’язана з іншими структурними елементами злочинності взагалі [2]. Такими, наприклад, як організована злочинність, причому в найбільш небезпечній її формі – транснаціональній злочинності.

Особлива небезпечність наркоманії полягає в тому, що вживання наркотичних засобів (або їх аналогів) у більшості випадків викликає незворотні зміни в організмі індивіда, руйнує його психіку, викривлює систему загальнолюдських цінностей, завдяки чому особа легко переступає межу не тільки моральних, а й кримінальних заборон і може стати “знаряддя” в чужих руках.

З огляду на наявність подібності організаційної структури наркомережі до структури організованої злочинності, характеристика особи, що вчиняє злочини, пов’язані з наркоманією, також вирізняється широким спектром типів. У кримінологічній літературі зустрічаються різні типологічні поділи злочинців означеного виду, але сутність їх зводиться до виділення: а) осіб найнижчої ієрархічної ланки, які здебільшого є людьми молодими (від підліткового віку до 30 років), учиняють злочини, передбачені статтями 307, 309 КК України, і складають

більшість виявлених правоохоронними органами осіб; б) осіб середньої ланки, які виконують певні розпорядчі функції, досить часто мають кримінальне минуле й так само порівняно часто потрапляють у коло зору суб'єктів запобіжної діяльності; в) осіб, які у структурній мережі наркобізнесу займають найвищі ієрархічні сходинки і мають багато спільного зі злочинцями "білокомірцевого" типу [5, с. 78]. Такі особи, на жаль, у більшості випадків уникають кримінальної відповідальності.

Профілактика наркотизму охоплює достатньо широке коло напрямків діяльності.

Найпоширенішими на сьогодні і з досить тривалою історією є освітні профілактичні програми (антиалкогольні, антинаркотичні й антинікотинові). Основним місцем їхньої реалізації є школа (або інший навчальний заклад), тому й агентами освітньої профілактики є вчителі, шкільні психологи, самі учні і їх батьки, які також залучені у процес навчання своїх дітей.

Учені виділяють дві основні моделі навчальних програм первинної профілактики: програма досягнення соціально-психологічної компетентності (основна мета – виробити навички ефективного спілкування) і програма навчання життєвих навичок (основна мета – виробити навички відповідального прийняття рішень). Ці моделі у різноманітних культурних умовах і країнах набувають різних форм, однак вони мають подібні задачі:

- розвиток соціальної та особистісної компетентності;
- вироблення навичок самозахисту;
- попередження виникнення проблем [1, с. 145].

В. В. Бурлака розглядаючи заходи профілактики наркозалежності молоді, наводить приклади різних програм, які використовуються за кордоном. Одна з них – це тренінг життєвих навичок, що дуже широко використовується в США. Цей тренінг спрямований на вивчення широкого спектру факторів ризику й захисних факторів і реалізується шляхом навчання комбінації загальних особистісних і соціальних умінь, здатності опиратися вживанню наркотиків. Програма складається із трирічного профілактичного курсу, розрахованого на учнів середніх і старших класів [3, с. 39]. Вона передбачає 15 навчальних сесій протягом першого року, 10 – протягом другого року і 5 – протягом третього. Програма з тренінгу життєвих навичок спрямована на розвиток трьох головних здатностей: уміння опиратися пропозиціям уживати психоактивні речовини, уміння організовувати своє життя й загальносоціальні навички.

Компонент щодо розвитку вміння опиратися пропозиціям вживати наркотики й рекламі наркотиків надає інформацію про соціальні фактори, що провокують уживання наркотиків. Він містить матеріали, розроблені для:

- поліпшення розпізнавання тиску з боку соціального оточення, що спонукує до вживання наркотиків;
- виправлення неправильного ставлення до масового вживання психоактивних речовин у суспільстві;
- популяризації суспільних антинаркотичних норм;
- набуття знань про профілактику зловживання психоактивними речовинами;
- набуття навичок опору наркотикам [3, с. 67].

Компонент із розвитку вміння організовувати своє життя забезпечує навчання того, як бути незалежним і управляти своїм станом, і розвиває почуття самоконтролю. Реципієнти вчаться навичкам подолання труднощів і вироблення рішень, критичному мисленню для опору впливу однолітків і засобів масової інформації, самоконтролю й самоповазі (що включає правильну самооцінку, визначення цілей, навички саморефлексії й самопідтримки), опановують адаптовані копінг-стратегії щодо вміння впоратися із гнівом та стресами.

Компонент із розвитку загальних соціальних навичок, крім закріплення загальних соціальних умінь, збільшує соціальну компетентність учнів (навчає ефективно взаємодіяти, переборювати незручність, знайомитись із новими людьми й розвивати здорову дружбу). У навчанні сполучаються різні настанови, використання наочних прикладів, обговорення успіхів і помилок тих, котрі навчаються, закріплення матеріалу, рольові ігри і виконання різноманітних домашніх завдань.

Програма тренінгу життєвих навичок широко застосовується уже протягом 16 років. Результати показують, що цей підхід до профілактичних заходів спроможний на 59–75 % знизити рівень уживання алкоголю й марихуани, а також паління порівняно з контрольними групами. Повторні курси (для закріплення навичок) значно підвищують ефективність програми. Дані довгострокового спостереження за випускниками програми, що зібрані за різними джерелами і охоплюють близько 6000 учнів 56 шкіл, засвідчили значне зниження рівня паління, вживання алкоголю й марихуани через 6 років після її впровадження. Паління тютюну, марихуани й уживання алкоголю учнями, котрі брали участь у програмі, було на 44 % нижче, ніж у контрольній групі, а регулярне (щотижнєве) вживання різних психоактивних речовин було на 66 % нижче [3, с. 67].

Хоча ранні дослідження щодо ефективності програми тренінгу життєвих навичок проводилися серед корінного населення, кілька останніх праць показали, що вона корисна й для міської молоді, що належить до національних меншин. Ефективність програми підвищується також за рахунок застосування гнучкого навчального розкладу й диференційованої інтенсивності роботи персоналу проекту. Результати досліджень довели, що ця профілактична програма працює незалежно від того, хто її впроваджує – дорослі чи підлітки, які працюють серед однолітків [3, с. 67].

Таким чином, до профілактичних заходів уживання наркотиків можна віднести програми тренінгу життєвих навичок. Звичайно, профілактика вживання дітьми і молоддю психоактивних речовин має стати пріоритетним напрямом соціальної політики держави, потужним превентивним фактором попередження та подолання негативних проявів у поведінці неповнолітніх.

З метою профілактики наркозалежності та попередження незаконного вживання наркотиків необхідно сприяти пропагуванню серед молоді, особливо серед підлітків, гармонійного та повноцінного способу життя, та створенню умов для його реалізації, формуванню неприйняття дітьми і підлітками вживання психоактивних речовин; запроваджувати у середніх та вищих навчальних закладах спеціальні навчальні програми (уроки, лекції, курси) для якомога ширшого інформування підлітків та молоді про наслідки немедичного вживання наркотичних засобів і психотропних речовин для життя і здоров'я.

Література

1. Грибан В. Г. Валеологія : навч. посіб. / В. Г. Грибан. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 256 с.
2. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К. : Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2006. – 1184 с.
3. Профілактика поширення наркозалежності серед молоді : навч.-метод. посіб. / за ред. В. В. Бурлаки. – К. : Герб, 2008. – 224 с.
4. Сердюк О. О. Взаємозв'язок споживання наркотиків і злочинності: дослідження серед ув'язнених, що утримуються в установах виконання покарань Харківського регіону / О. О. Сердюк, Г. О. Марковська // Девіантна поведінка : соціологічний, психологічний, юридичний аспекти : матеріали круглого столу. – Харків, 2008. – С. 63–68.
5. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів вищих навчальних закладів / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2004. – 488 с.